

Pregledni znanstveni rad
UDK 821.163.42.09 Jambrišak, M.
821.163.42.09 Truhelka, J.
821.163.42.09 Marković, Z.

PLEMKINJE DUHA¹

Marija Jambrišak – Jagoda Truhelka – Zdenka Marković

Ana Batinić

(Odsjek za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU – Zagreb)

Rad nastoji prikazati isprepletene živote triju hrvatskih prosvjetnih djelatnica i književnica, uglednih pripadnica društvenog i kulturnog života Hrvatske u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Marija Jambrišak, najstarija od njih, bila je nastavnica i Jagodi Truhelki i Zdenki Marković na ženskom liceju u Zagrebu. Jagoda Truhelka zatim je postala nastavnica Zdenki Marković, koja im kasnije također postaje kolegica. Njihovi odnosi i utjecaji koje su ostavile jedna na drugu rekonstruirani su uglavnom na temelju istraživanja njihove sačuvane korespondencije te članaka i kritika u novinama i časopisima koje su pisale jedna o drugoj.

Ključne riječi: Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Zdenka Marković, učiteljsko zvanje, hrvatski kulturno-prosvjetni kontekst druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, žensko prijateljstvo

U predgovoru knjizi *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (Zagreb, 2004.) Andrea Feldman donosi zanimljivu sistematizaciju povijesti žena koju je iznjedrila američka povjesničarka Gerda Lerner.² Prva faza je kom-

¹ Sintagma kojom je Miroslav Šicel okarakterizirao Zdenku Marković u predgovoru njezinim *Izabranim djelima*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 73., Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1968., str. [344].

² Andrea Feldman: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Institut "Vlado Gotovac" – Ženska infoteka, Zagreb, 2004., str. 10–11.

penzacijska, čiji je zadatak pobiti uvriježenu tradicijsku predrasudu da je samo javno (čitaj muško!) djelovanje povijesno³ te pokazati da prošlost nije lišena ženske prisutnosti, već da žene u njoj nerijetko zauzimaju važne i slavne uloge. Pitanja koja si moramo postaviti su: tko su bile te žene, koja su njihova postignuća i zašto ih pamtimo? Druga faza je kontribucijska, u kojoj moramo dati odgovor na pitanje na koji su način žene individualnim ili zajedničkim djelovanjem doprinosile razvoju određenih pojava, pokreta ili ideologija. Treba, dakle, ispitati sve povijesne društvene odnose sa ženskog stajališta. Također, u ovoj se fazi registriraju djelatnosti ženskih pokreta, preduvjet kojih su bili ženska naobrazba, pismenost i čitanje odnosno pisanje knjiga. Treća faza je holistička ili totalna historija, koja se u najširem smislu može smatrati kulturnom poviješću, a podrazumijeva uvođenje kategorije roda kao jedne od komponenti povijesne sinteze. Glavni je cilj novim saznanjima “testirati” uvriježene interpretacije.

Služeći se ovom sistematizacijom, ne u strogom smislu, nego tek kao okvirnim osloncem, možemo si postaviti neka od sljedećih pitanja: tko su bile Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka i Zdenka Marković? Čime su zaslužile da se njihova imena pamte? Što ih povezuje? Koje su to niti koje su im nepovratno spojile živote i koje su uloge odigrale u društvenom životu Hrvatske u drugoj polovini 19. te prvoj polovini 20. stoljeća?

Uzmemo li u obzir činjenicu da žene prije početka 19. stoljeća nisu imale gotovo nikakvu ulogu u kulturno-književnom životu ne samo Hrvatske nego i drugih zemalja⁴, uloga ovih triju prosvjetnih radnica i književnica još više dobiva na važnosti. Kao što piše Nevenka Košutić-Brozović⁵, žene su u vremenu prije ilirskoga pokreta najčešće imale značenje inspiracije. Aktivnije uloge u društvenom životu katkad su zauzimale u svojstvu mecena

³ Da citiramo Natašu Govedić: “Muškarcima je pravo na samosvijest i ‘interpretaciju svijeta’ poklonjeno i rođenjem i poviješću; žene se za njega moraju izboriti.”, u članku *Čemu služe ženski studiji?*, “Zarez”, god. II, broj 23, str. 17; Zagreb, 20. siječnja 2000.

⁴ “Tek nakon građanskih revolucija, a posebno u devetnaestom stoljeću počinje se žene pripuštati u obrazovanje. U Austro-Ugarskoj, zakonom iz 1869. ženama je dopušteno da predaju samo u prva četiri razreda osnovne škole. Istovremeno, za jednaki, često i obimniji posao (veći razredi ili rad u više razreda) u pojedinim su školama dobivale i upola manju plaću, a dodatno su bile diskriminirane pravilima poput zabrane udaje za učiteljice (u Velikoj Britaniji zakonom ukinute tek 1944.)” U: Barbara Blasin i Igor Marković: *Ženski vodič kroz Zagreb*, Meandar / B.a.B.e. (Posebna izdanja), Zagreb, 2006., str. 79.

⁵ Nevenka Košutić-Brozović: *Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne*, “Dani hvarskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split, 2001., str. 105.

ili voditeljica salona koji su bili središta društvenog okupljanja. Instituciju salona u hrvatsko su društvo uvele upravo pripadnice ljepšeg spola, pa je tako jedno od najpoznatijih sastajališta Iliraca bio glasoviti salon Josipe Vancaš⁶. I Zdenka Marković održavala je salonska druženja u svojem stanu u Visokoj ulici broj 16 u Zagrebu⁷, dok su u Osijeku bili poznati saloni Jagode Truhelke, Josipe Glembay i Vilme Vukelić.

Žene su dakle u književnost ulazile više na neposredan nego na posredan način – rijetko su se same upuštale u kreativno stvaralaštvo. Razlozi tome bili su mnogobrojni i složeni, a kao ponajčešće mogli bismo izdvojiti tradicionalnu patrijarhalnost sredine, nedovoljnu obrazovanost i ekonomsku ovisnost. Pitanje obrazovanja žena u prošlosti bilo je u uskoj vezi s redefiniranjem položaja žene u društvu. Otvaranjem građanskih (viših) djevojačkih škola⁸, ponajprije preparandija i liceja, otvorile su se mogućnosti stjecanja boljeg obrazovanja, ali i financijske samostalnosti. I tri dame o kojima će u ovom radu biti riječi, izgradile su zavidne karijere, a odgovor na pitanje zašto nisu jednako uspješno osnovala i vlastite obitelji valjalo bi, između ostaloga, potražiti u činjenici da su do godine 1907. učiteljice udajom gubile radno mjesto, osim u slučaju kad bi se udale za učitelja. Pridodamo li tome potplaćenost u odnosu na muške kolege (za isti posao), teže napredovanje u struci te nemogućnost obnašanja ravnateljske funkcije, osim u slučaju kad se radilo o stručnoj/višoj djevojačkoj školi ili ženskom liceju⁹, ne treba nas čuditi “vapaj” Irene pl. Catinelli iz 1905. godine za poboljšanjem položaja žena, posebice učiteljica, koji je, kako kaže, “u nas još dosta jadan”.¹⁰

⁶ Antonija Kassowitz-Cvijić: *Josipa Vancaš nazvana ‘Majčica Ilira’* (* 26. IV. 1821. † 18. III. 1910.), “Hrvatsko kolo”, knjiga X, str. 41-85; Zagreb, Matica hrvatska, 1929.

⁷ Hrvojka Mihanović Salopek: *Ostavština Zdenke Marković u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazalište i glazbe, HAZU, Zbornik Pismo Zdenke Marković*. Radovi s kolokvija, Požega 2006. (ur. Mirko Ćurić), Pannonius, Osijek/Požega, 2007., str. 61.

⁸ “U sedamdesete godine 19. stoljeća žene su ušle s tek izbornim pravom za otvaranje viših pučkih djevojačkih škola, da bi im na izmaku stoljeća bio dozvoljen upis na Zagrebačko sveučilište.” – Ida Ograjšek Gorenjak: *On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje. Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća*, u: Andrea Feldman: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Institut “Vlado Gotovac” – Ženska infoteka, Zagreb, 2004., str. 158.

⁹ Nevenka Košutić-Brozović: *Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne*, “Dani hrvatskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split, 2001, str. 105, 110.

¹⁰ Catinelli, Irena pl.: *Pučke učiteljice u hrvatskim pripovijestima*, “Narodne novine”, god. 71, broj 288, str. 1–3; Zagreb, 1905.; broj 289, str. 1–3; Zagreb, 1905.

Ipak, nakon preporoda, uloga se žene polako mijenja. Uslijed nacionalnih previranja, formiranja građanske klase i prosvjetiteljsko-liberalnih ideja, žene iz intelektualnih krugova građanskih obitelji počinju zauzimati aktivn(ij)e uloge u društvenom životu.

Poznato je da su mnoge slavne osobe djelovale i stvarale pod utjecajem drugih osoba. Kad se radi o paru, obično su žene bile u poziciji partnera, a muškarci su bili kreativna, stvaralačka strana. Ta pojava prisutna je u mnogim znanstvenim i umjetničkim granama, pa tako i u književnosti, gdje su žene, posebno u prošlosti, vrlo često preuzimale savjetodavnu ulogu asistentice, lektorice i prve kritičke čitateljice tekstova. Među književnim parovima poznati su, primjerice, Marija i Eugen Kumičić, Andrija i Adela Milčinović, Bela i Miroslav Krleža te u novije vrijeme Miro Gavran i njegova supruga Mladena, Slavenka Drakulić i njezin suprug Šveđanin Richard Swartz¹¹, Irena Vrkljan i njezin suprug Benno Meyer-Wehle¹²... No ljubavna ili bračna veza nije jedina okolina “pogodna” za prijenos utjecaja, premda je vjerojatno najčešća. Do “upisivanja” jedne osobe u drugu može doći i u okviru ženskog para, bilo da je riječ o obiteljskoj povezanosti (za što je dobar primjer hrvatska književnica Sunčana Škrinjarić, unuka Zofke Kveder i majka Sanje Pilić), bilo o bliskom prijateljstvu.

Mariju Jambrišak, Jagodu Truhelku i Zdenku Marković povezuje specifičan odnos – odnos učenice-učiteljice koji s vremenom prerasta u ravnopravan kolegijalan odnos te u životno prijateljstvo. Kao najstarija, Jambrišakova je predavala i Jagodi Truhelki i Zdenki Marković, a Truhelka je zatim postala učiteljica Markovići. Dvije Slavonke i Karlovčanka, čije je živote od najranijeg djetinjstva odredila urbana, građanska okolina (ponajprije zagrebačka), pripadaju trima generacijama: Truhelka je rođena kad je Mariji Jambrišak bilo sedamnaest godina, a Markovića kad je Jambrišakovoj bilo trideset i sedam. Truhelka je od Markoviće starija točno dvadeset godina. Sve tri pripadaju pedagoškom krugu žena-književnica, kojemu su u Zagrebu pripadale Kamila Lucerna i Milka Pogačić, a u Osijeku Ružica Dončević i Josipa Glembay.

No pođimo redom.

¹¹ Alida Bremer: *Parovi u van Eyckovu zrcalu. Istarska kuća Richarda Swartza*, “Vjesnik”, str. 55; Zagreb, 22. ožujka 2005.

¹² Nina Ožegović: *Irena Vrkljan – Berlinski dani književne zvijezde. Intervju*, “Nacional”, broj 535, Zagreb, 13. veljače 2006.

Kad joj je bilo šest godina, Marija Jambrišak (Karlovac, 5. rujna 1847. – Zagreb, 23. siječnja 1937.) s majkom i obitelji iz Karlovca dolazi živjeti u zagrebačku Demetrovu ulicu. Vlastito iskustvo školovanja imalo je velik utjecaj na njezino kasnije djelovanje kao učiteljice: “I škola bi [...] ostala mali raj za malu Mariju, da se živahni i snažni temperamenat djeteta nije naskoro našao u eruptivnoj opreci sa zastarjelom i odrvenjelom pedagogijom, koja je malu dušu držala u postojanoj i nezdravoj napetosti i strahu navlačeći je na Prokrustovoj postelji između prekorednih pohvala i drastičnih kazna, koje su u ono doba spadale u neophodan rekvizit školske odgoje.”¹³ Nakon završene dvogodišnje učiteljske škole kod Sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu 1863. te učiteljske prakse u samostanu uršulinki 1864. – 65. u Varaždinu, polaže učiteljski ispit 1866. i 1867. počinje raditi kao učiteljica u Krapini. Osobito se isticala u borbi za ženska prava, kao nastavljajući ideja za ravnopravnost žena Marije Fabković (inače Čehinje udane za Aleksandra Fabkovića): na Prvoj općoj učiteljskoj skupštini, održanoj 25. kolovoza 1871. u staroj kazališnoj zgradi na Markovu trgu u Zagrebu, nastupa s rezolucijama o ravnopravnosti i jednakosti učiteljica s učiteljima, nenačeljanju sestara milosrdnica na svjetovna učiteljska mjesta, potrebi visokoškolske izobrazbe i stipendiranja učiteljica... Bilo je to prvi put u Hrvatskoj da je žena javno istupila tražeći izjednačavanje plaća i radnih uvjeta za učitelje i učiteljice.¹⁴ Gotovo sedamdeset godina borila se Marija Jambrišak za poboljšanje socijalnog položaja žena te za njihovu ravnopravnost u kulturnim i javnim radovima. “Ovaj istup Marije Jambrišak bila je prva stepenica na dugom, često prekidanom i s mnogo poteškoća skopčanom strmom uzlazu naše žene k višoj kulturi.”¹⁵

Ubrzo nakon toga, na poziv austrijskog pedagoga F. Dittesa, ravnatelja bečkog Učiteljskog pedagogija, a uz financijsku pomoć biskupa Josipa Jurja

¹³ *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927., str. 8. – *Djetinjstvo i mladost*. Po autobiografskim bilješkama Marije Jambrišak sastavila Jagoda Truhelka, str. 5–34.

¹⁴ “Učiteljicam neka se držeći se izreke: jednaki posao, jednaka plaća: jednako pravo za sve određuje isto toliko plaće i doplate kao i učiteljem!”; u: Barbara Blasin i Igor Marković: *Ženski vodič kroz Zagreb*, Meandar / B.a.B.e. (Posebna izdanja), Zagreb, 2006., str. 77.

¹⁵ *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927., str. 22. – *Djetinjstvo i mladost*. Po autobiografskim bilješkama Marije Jambrišak sastavila Jagoda Truhelka, str. 5–34.

Strossmayera, odlazi u Beč, gdje 1874. završava trogodišnji studij kao prva polaznica. Prve godine Marija Jambrišak bila je jedina slušačica predavanja među muškarcima! Diplomiravši višu pedagošku školu u Beču, postaje prva hrvatska književnica s visokom naobrazbom.

Njezinom zaslugom¹⁶ “privremeno” je 10. listopada 1892. otvoren ženski licej u Zagrebu, u kojemu predaje do umirovljenja 1912. godine. Iako “privremen”, bio je prva državna ženska srednja škola na području tadašnje Austro-ugarske monarhije, a 1920. godine pretvoren je u žensku realnu gimnaziju.¹⁷ Kao profesorica, s uspjehom je oblikovala buduće generacije hrvatskih intelektualki, o čemu svjedoče i lijepe riječi licejke Ljube Drakulić-Plötzer: “Ja bih svu njezinu nauku o djetetu svela u ovu rečenicu: ‘Dijete je svetinja, koju moraš ljubiti, ali je ne smiješ obožavati.’ ‘Ljubav rađa ljubav’, to je bila njezina omiljela rečenica. ‘Ljubav mora u školi biti onaj motor, koji pokreće svim školskim radom.’”¹⁸. Među ostalima, bila je razrednica i Ivani Brlić-Mažuranić¹⁹.

Jedna od njezinih učenica na liceju bila je i druga od triju spomenutih žena: Jagoda Truhelka (Osijek, 5. veljače 1864. – Zagreb, 17. prosinca 1957.). Pet gradova trajno je obilježilo Truhelkin život: u Osijeku se rodila i provela djetinjstvo, u Zagrebu, u koji dolazi kao četrnaestogodišnja djevojčica, nastavila je školovanje i živjela u njemu nakon odlaska u mirovinu do smrti, a nakon završene više djevojačke škole i preparandije, četrdeset je godina radila kao učiteljica i ravnateljica u Gospiću, Banjoj Luci i Sarajevu, gdje se nerijetko suočavala s mnogim preprekama, ponajviše u stavovima prema ženskom školovanju, ali i onima praktične prirode, koje su se odnosile na preuređivanje školske zgrade ili organizaciju nastave.

Slično kao kod Jagode Truhelke i Zdenke Marković, odnos učiteljice Marije Jambrišak i njezine (bivše) učenice Jagode Truhelke prelazi na kvali-

¹⁶ Usp. Ida Ograjšek Gorenjak: *On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje. Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća*, u: Andrea Feldman: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Institut “Vlado Gotovac” – Ženska infoteka, Zagreb, 2004., str. 166–169.

¹⁷ *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927. – Milica Bogdanović: *O postanju i razvitku ženskoga liceja u Zagrebu*, str. 39–45.

¹⁸ *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927. – Ljuba Drakulić-Plötzer: *Učiteljica*, str. 51.

¹⁹ *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927. – Ivana Brlić-Mažuranić: *Rečenica koja obuhvaća svijet (Jedna uspomena.)*, str. 35–38.

tetniju, višu razinu ravnopravnosti i suradnje. One postaju kolegice, što je naposljetku urodilo i njihovim zajedničkim projektom: pokretanjem mjesečnika “Na domaćem ognjištu”²⁰ (1900.). Taj je časopis za promicanje obiteljskoga života, zamišljen kao prvi ženski književni časopis²¹, ponajprije bio namijenjen ženskoj čitateljskoj publici, a nije zanemariva ni činjenica da su kroz svih četrnaest godišta urednice uvijek bile žene: nakon Marije Jambrišak i Jagode Truhelke (njih dvije zajedno pokreću i uređuju samo prvo godište časopisa²²) uredništvo preuzimaju Milka Pogačić, Zdenka Marković i Zora Vernić.²³ Truhelka, koja po očevoj strani dolazi iz obitelji nekoliko generacija učitelja²⁴, u svojim je didaktičko-metodičkim, ali i književnim radovima pridavala veliku pozornost nastavničkoj ulozi²⁵, osobito naglašavajući važnost samoodgoja i samokritičnosti: “Ne može se druge odgajati ako i sami nismo odgojeni. [...] Podati mladeži i potom budućem naraštaju čvrsto moralno i čuvstveno uporište u samom sebi [...] to sačinjava jednu veliku brigu javne odgojne nastave. [...] Neprikladno više djelujemo na djete [sic!] ovim, što sami iz sebe učinimo, nego svim onim, što mu govorimo.”²⁶ Istim je stavovima prožet i njezin odgojni epistolar *U*

²⁰ [1. godište nosilo je naslov “Na domaćem ognjištu”, a sljedeća godišta “Domaće ognjište”].

²¹ Usp. rad Nevenke Košutić-Brozović: *Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne*, “Dani hvarskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split, 2001., str. 107. te rad Danje Šilović-Karić: *‘Domaće ognjište’ – prvi ženski list u Hrvatskoj*, u: Andrea Feldman: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Institut “Vlado Gotovac” – Ženska infoteka, Zagreb, 2004., str. 181–190.

²² “God. 1900. bile smo Truhelka i ja urednice prvoga godišta ‘Domaćega ognjišta’. Ja sam bila tada knjižničarka učiteljske i učeničke knjižnice. U knjižnici smo zajedno radile oko spomenutoga lista. Sada tek upozнала sam Jagodu u dušu. Ona s k meni privinula. Znala sam ja za svaki kucaj njezinoga srca, bi reći – za svaku njezinu misao.” U: Jambrišak, Marija: *Šezdeseta obljetnica Jagode Truhelke*, “Hrvatski učitelj”, god. IV, broj 3, 4, 5, str. 78; Zagreb, ožujak-travanj-svibanj 1924.

²³ Katica Čorkalo: *Časopis ‘Domaće ognjište’ i urednička načela Jagode Truhelke*, Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni danci*. Život i djelo Jagode Truhelke. (ur. Julijo Martinčić... <et al.>), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1998., str. 93–107.

²⁴ Usp. Irena Vodopija: *Antun Vjenceslav – otac obitelji Truhelke*, Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni danci*. Život i djelo Jagode Truhelke. (ur. Julijo Martinčić... <et al.>), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1998., str. 67–80.

²⁵ Usp. Anđelka Peko: *Pojam učitelja u radovima Jagode Truhelke*, Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni danci*. Život i djelo Jagode Truhelke. (ur. Julijo Martinčić... <et al.>), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1998., str. 51–62.

²⁶ Jagoda Truhelka: *Zvanje uzgajateljca*, “Učiteljska zora”, god. VI, str. 100–101; Sarajevo, 1910.

carstvu duše (1910.) u kojem Truhelka kroz 27 pisama kritički ukazuje na stavljanje prevelikog naglaska na učiteljsko obrazovanje na uštrb odgoja.²⁷

Prema vlastitim riječima, na Truhelku je, osim Karlovčanke Magdalene Šrepel koja ju je poticala na književno stvaralaštvo, u pedagoškom smislu najviše utjecala Marija Jambrišak: “U višoj djevojačkoj školi bila mi je pored K. Cvitešićeve učiteljicom Marija Jambrišak, o kojoj nam je otac još god. 1871. iza učiteljskog kongresa u Zagrebu toliko pričao. Onda nisam naravno ni slutila koje će i koliko će značenje imati u mome potonjem životu ova izvrsna pedagoškinja, prva Hrvatica svršenica bečkog Pedagogija. Svakako će iza Šrepelove ona svojim pobudama vršiti najveći utjecaj na mene i pored nekih mojih profesora u preparandiji. Starijem naraštaju bit će još u uspomeni osobita pojava te izvanredne žene, izvanredne po njezinim tumačenjima u nastavi, po odgojnom djelovanju na oblikovanje duha mladih djevojaka sve do kasne starosti, po spremnosti da pomaže, svjetuje i vodi gdje god je trebalo, pa i nakon svršene škole.”²⁸

Treća učiteljica u ovom ženskom trolistu je Zdenka Marković (Požega, 10. siječnja 1884. – Zagreb, 14. studenoga 1974.), učenica Marije Jambrišak i Jagode Truhelke. Poput Jambrišakove, i ona sa šest godina dolazi u Zagreb gdje završava srednjoškolsko obrazovanje. Studij povijesti umjetnosti i filozofije pohađala je u Zagrebu i švicarskom Fribourgu. Kao srednjoškolska nastavnica radila je u zagrebačkim školama sve do umirovljenja 1940. godine. Stekavši 1914. u Švicarskoj doktorat temom *Pojam drame u Stanislava Wyspianskog*, posvetila se književno-znanstvenom radu. Impresionistički obojenom prozom: novelama, crticama, pjesmama u prozi i feljtonističkim radovima javlja se u hrvatskoj književnosti od dvadesetih godina 20. stoljeća. Njezin znanstveni interes, pak, bio je dvosmjernan: objavljujući eseje o poljskoj književnosti i prijevode poljskih autora istaknula se kao vrsna polonistica²⁹ – ljubav prema poljskoj kulturi i književnosti može se iščitati iz plodne Markovićkine korespondencije s brojnim poljskim i hrvatskim prijateljima,

²⁷ Usp. Dina Marković: *Truhelkin odgojni epistolar U carstvu duše*, Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni danci*. Život i djelo Jagode Truhelke. (ur. Julijo Martinčić... <et al.>), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1998., str. 45–49.

²⁸ Jagoda Truhelka: *Iz prošlih dana*, u: Vinko Brešić (prir.): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997., str. 344.

²⁹ Više o tome u radu Nevenke Nekić: *Zdenka Marković – hrvatska polonistica / posebni osvrt na Mariju Konopnicku*, Zbornik *Pismo Zdenke Marković*. Radovi s kolokvija, Požega 2006. (ur. Mirko Čurić), Pannonius, Osijek/Požega, 2007., str. 71–92.

posebice iz dopisivanja s Julijem Benešićem³⁰ i Ivom Andrićem³¹. Drugi smjer njezinih znanstvenih preokupacija osvjetljava ju kao znanstvenicu istančanih istraživačkih sklonosti. Svojom monografijom *Pjesnikinja starog Dubrovnika. Od sredine 16. do svršetka 18. stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena* (Zagreb, 1970.) dala je na svoj način velik doprinos borbi za ženski prostor u povijesti, i to upravo na području povijesti književnosti – kao “prva i jedina povjesničarka dubrovačkih pjesnikinja”³².

U proučavanju isprepletenih odnosa triju žena, uvelike nam pomaže sačuvana korespondencija, no prije nego što prijedemo na analizu pisama, evo jednog emotivnog opisa licejskih dana “iz prve ruke”... iz pera Zdenke Marković: “Od nastavnica su u tome zboru sarađivale zajedno s profesorima: Marija Jambrišak, Natalija Wickerhauser, Jagoda Truhelka [...] Među njima su bile najuglednije žene onoga vremena, prve naše javne radnice, prve intelektualke, od kojih su neke pokazale rijetku odlučnost i borbenost, kad se radilo o sticanju ženskih prava u javnosti ili pak o reformi nastave u školi. Snažne, pune, usklađene ličnosti, izgrađene individualnosti, koje su svoje unutrašnje bogatstvo prenosile na nas. A kako su bile čitavi ljudi s bogatim ne samo intelektualnim, već i osjećajnim životom, one su znale prići k nama, zaviriti u nas, ocijeniti plemenite pobude svojih učenica, naslutiti duševne talente i uputiti ih onim pravcem, kojim se ide izravnije k cilju. [...] Osjećale smo rijetku aktivnu snagu ličnosti Marije Jambrišakove, koja je bila unutrašnji motor škole, uz direktora, sigurno, prvo i najvažnije lice. Energična, odrešita, kratke kose, onda, kad to nije bio običaj, ona se svojom pojavom te naročitim stilom odijevanja isticala među ostalim nastavnicama, ali je svuda ostavljala neodoljiv dojam. [...] Osjećale smo isto tako unutrašnje bogatstvo drage i lijepe Jagode Truhelke, naše nastavnice iz hrvatskoga jezika, koja nas je osvajala svojom pojavom, uvijek skladnom i estetskom, ali nas je isto tako osvajala i svojim književnim radom, osobito svojim pripovijetkama štampanim u “Pobratimu”, tadašnjem časopisu za odrasliju mladež, kao i svojim prvim omladinskim knjigama *Tugomila* i *Naša djeca*, što smo ih čitale sa zanosom, jer su bile – njezine. [...] One su – u pravom

³⁰ Ana Batinić: *Polonistička veza Julija Benešića i Zdenke Marković (Korespondencija 1909. – 1952.)* [neobjavljeni rad; bit će tiskan u “Građi za povijest književnosti hrvatske”]

³¹ Tihomil Maštrović: *Zdenka Marković i Ivo Andrić – jedno književno prijateljstvo*, Zbornik Pismo Zdenke Marković. Radovi s kolokvija, Požega 2006. (ur. Mirko Čurić), Pannonius, Osijek/Požega, 2007., str. 15, 27, 40.

³² Dunja Fališevac: *Žena u hrvatskoj književnoj kulturi (Od 16. do 18. stoljeća)*, “Gordogan”, god. 16-17, broj 41–42, str. 125; Zagreb, zima 1995. – proljeće 1996.

smislu te riječi – bile naši kormilari, rezbari naših duša, koji su nas nevidljivo oblikovali. One su gotovo suvereno vladale životima našim, bile moralno mjerilo za naše čine; po njima smo se upravljale, usklađivale svoje odnose u školi i izvan nje, po njima se duševno izgrađivale. One su nam pred očima lebdjele kao ideal života... Ta ljubav i privrženost prema njima nije sa svršenom školom prestala, već se nastavila i kroz život. Povezala nas je zauvijek: nastavnice i učenice, ali i učenice među sobom.”³³ Dodajmo ovome još i jednu, za ovaj rad bitnu, rečenicu iz autobiografije Zdenke Marković: “[...] na mene je najviše utjecala Jagoda Truhelka, koju sam uz Kamilu Lucernu neobično voljela i poštivala.”³⁴

Premda su pisma, razglednice i dopisnice koje su ove tri žene godinama razmjenjivale intimne prirode i prema tipologiji pisma Helene Sablić Tomić svakako pripadaju u *privatna pisma*³⁵, znanstvenoistraživački motivi obično su dovoljno opravdanje da se za njima posegne, da ih se čita i objavljuje.

Iz pisama Jagode Truhelke Mariji Jambrišak mogu se iščitati Truhelkini pogledi na nastavničko zvanje i isti stavovi koje iznosi u svojim pedagoško-književnim djelima. Ona ističe potrebu što šireg (samo)obrazovanja učitelja te njegovu ulogu uzora i primjera mlađim generacijama. Tako svojoj bivšoj učiteljici Jambrišakovoj povodom njezina 80. rođendana piše: “Vi ste mojih toliko sestara starijih i mlađih svojom prevelikom dobrotom obogatila i time se uspeli na nedokučivu visinu vaših vrlina, zasluga i krijeposti, da je malo preuzetno da vam se dolazi sa patuljastim željama. [...] I na tome hvala Vam, hvala na svemu što mi dadoste, što mi unesoste u moj život, što iz njega iznesoste, da podamo našem predragome narodu hrvatskom. I ako je istina, što veli sveta riječ: da je ‘blaženije davati nego uzimati’, kolika li mora Vaša duša danas da osjeti zadovoljstva, – jer ovo, što Vam se sad čini, ništa nije nego dužan uzvrat za Vaše davanje i darivanje drugih, kojima je ispunjen čitav Vaš život. Da, i vi morate jednom trpjeti da se i Vama daje, da i Vi jednom primete, gdje ste toliko davali, pa zato primite – iako samo u jednoj skromnoj riječi, Hvala.”³⁶

³³ Marković, Zdenka: *Naš licej. O šezdesetoj godišnjici njegova osnutka, jeseni 1892.*, Zagreb, 1953., str. 6–8.

³⁴ Zdenka Marković: *Autobiografija*, u: Vinko Brešić (prir.): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997., str. 639.

³⁵ Helena Sablić Tomić: *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002., str. 175.

³⁶ Citat iz pisma Jagode Truhelke Mariji Jambrišak pisanog u Osijeku 3. rujna 1927. Preuzeto iz članka Mladena Subotića: *Pisma Jagode Truhelke*, “Revija”, god. XXX, broj 3, str. 281, 283; Osijek, ožujak 1990.

O svojoj učenici Jagodi Truhelki Marija Jambrišak piše u prigodnom članku povodom njezina šezdeseta rođendana: “Ne dostaje mi riječi, kojima da opišem ugodno svoje iznenađenje, kada na liceju evo moje Jagode – bivše učenice – kao kolegice.”³⁷

Doista reprezentativan prinos proučavanju odnosa Jagode Truhelke i Zdenke Marković pruža nam osamdesetak sačuvanih³⁸ Truhelkinih pisama, dopisnica i razglednica upućenih Markovići.³⁹ Budući da pokriva razdoblje od čak četrdeset godina (1901. – 1941.), korespondencija nam omogućuje da s priličnom točnošću rekonstruiramo na koji se način izgrađivao odnos između dviju žena i stvorimo potpuniju sliku o njihovu životu i djelovanju. Markovićkin odnos s Jagodom Truhelkom prošao je kroz tri glavne faze. U prvoj fazi Markovića je u donekle podređenom i zavisnom položaju Truhelkine učenice. U drugoj fazi, međutim, odnos učenice-učiteljice polako pre-rasta u prijateljstvo: isprva suzdržanije, a kasnije mnogo otvorenije i toplije. To je i faza sačuvanih Truhelkinih odgovora na Markovićkina pisma. Prvo sačuvano pismo datira iz 1901. kada je Markovići 17 godina i ona je još u liceju – učenica osmog razreda – s kojeg je Truhelka otišla predavati u Banju Luku. Zdenki učiteljica očito nedostaje, jer iz Truhelkina pisma saznajemo kako joj Markovića piše da joj je škola “prazna i hladna”⁴⁰. Prvih nekoliko godina njihove epistolarne komunikacije prati relativno formalan ton: Truhelka se, primjerice, Markovići obraća s “Vi”, što se nastavlja sve do pisma iz Sarajeva od 5. prosinca 1912., kada joj se počinje obraćati s “ti”.

I, naposljetku, treća faza koja se u određenoj mjeri preklapa s drugom, a u kojoj se Markovića javlja kao kritičarka Truhelkinih književnih djela za mladež, preporučajući ih čak i odraslom čitateljstvu: “Velim i opet knjigu

³⁷ Jambrišak, Marija: *Šezdeseta obljetnica Jagode Truhelke*, “Hrvatski učitelj”, god. IV, broj 3, 4, 5, str. 77; Zagreb, ožujak-travanj-svibanj 1924.

³⁸ Pisma J. Truhelke Zdenki Marković čuvaju su u ostavštini Zdenke Marković u Arhivu Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Opatička 18, Zagreb. Ostavštinu je obradio Ivan Meden i u “Kronici Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU”, god. VII, broj 20, str. 63–74; Zagreb, 1981., objavio *Popis pisama upućenih Zdenki Marković*.

³⁹ Ana Batinić: *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, “Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, n. s., br. 13–14–15, Zagreb, 2004., str. 113–198. [Tiskano i kao poseban otisak “Kronike”, Zagreb, 2004.]

⁴⁰ Pismo Jagode Truhelke Zdenki Marković, Banja Luka, 16. listopada 1901. Citat preuzet iz: Ana Batinić: *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, “Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, n. s., br. 13–14–15, Zagreb, 2004., str. 116.

neka čitaju i odrasli i neka pamte, da samo djeca, koja su vidjela svijetla u djetinjstvu vidjet će svijetla i kasnije u životu.”⁴¹

Već smo napomenuli da je nemoguće razdvojiti Truhelkino književno stvaranje od njezina prosvjetiteljskog djelovanja. U njezinim književnim djelima isprepliću se fikcija i sentimentalno obojeni trenuci stvarnosti. Tako je i u pismima koja je upućivala Mariji Jambrišak i Zdenki Marković: svakodnevne činjenice izmjenjuju se s odlomcima pisanim literarno-esejističkim stilom bliskim književnome izričaju. Česta tematska nit koja se provlači kroz korespondenciju je duhovna i fizička povezanost čovjeka i prirode, opčinjenost prirodnim pojavama... Proučivši sadržajnu stranu pisama, moguće je izdvojiti nekoliko stalnih mjesta. Ponajprije, tu je obilje savjeta u vezi s pedagoškim i literarnim radom⁴², kao i utjeha nakon loše kritike uz koju se otkrivaju i djelići društveno-političke atmosfere u Banjoj Luci početkom 20. stoljeća⁴³. Spominju se i razni kulturni događaji: sukob “starih” i “mladih”, gašenje “Vienca” 1903. godine, suradnja u “Domaćem ognjištu”, kritičke opaske o radu ženskih društava⁴⁴, no i stvari praktičnije naravi kao što su savjeti o ljubavi i prijateljstvu, pitanja honorara ili planovi za nadolazeće praznike. Zanimljiva su također Truhelkina promišljanja o ženskoj emancipaciji potaknuta Markovićkinim literarnim likovima: “Zašto Vi sve te osobite i recimo lijepe i visoke osjećaje svoje mećete u muške likove? Zar nije jednom vrijeme, da žena o sebi govori, i kaže, kako i što misli, osjeća, hoće i ne će? [...] Čitala sam negdje u jednom kritičnom djelu, da spisateljice vrlo krivo imaju, ako se postave ali misle, da se moraju posta-

⁴¹ Zdenka Marković: *Jagoda Truhelka. Zlatni danci*, “Književni jug”, knjiga III (1. januara – 16. juna 1919.), sv. 2–3, str. 136; Zagreb, 1. februara 1919.

⁴² “Čuvajte se suviše jakih izražaja, suvišnih riječi, prevelike bujnosti izražaja.” Pismo J. Truhelke Zdenki Marković, Banja Luka, 24. siječnja 1902. Citat preuzet iz: Ana Batinić: *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, “Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, n. s., br. 13–14–15, Zagreb, 2004., str. 118.

⁴³ “Napadač je zato tako oštar, što napadači osjećaju, da imaju pred sobom nešto jako i vrijedno, nešto što je više i od njih samih, pa onda je i mržnja njihova žešća i ljuća. [...] Mene se ni najmanje ne primaju takovi napadaji [...] osim toga mi ovamo u B[anjoj Luci], i ne smijemo kao činovnici da se bez vladine dozvole upuštamo u novinsku polemiku. [...] U ostalom i ja jedva čekam, da prodje još ovih 6 godina, pa da se oslobodim spona duha; mada su u nas prilike ipak čovječnije nego tamo kod Vas. I kako je taj crni duh tako brzo prekrilio jednu Hrvatsku!” Pismo J. Truhelke Zdenki Marković, Banja Luka, 7. veljače 1904. Citat preuzet iz nav. djela, str. 127–128.

⁴⁴ “Ovo, što naša ženska društva pokreću, sve je gradnja na pijesku.” Pismo J. Truhelke Zdenki Marković, Sarajevo, 17. studenoga 1919. Citat preuzet iz nav. djela, str. 167.

viti na stanovište muškarca i odande svijetu objaviti svoju unutrašnjost. Ne sastoji se ženska duševna emancipacija u tome, da bude i duševno mužu sasvim jednaka, već u tom, da ona opća ljudska svojstva spram svoje posebne ženske prirode do mogućega savršenstva razvije.”⁴⁵ U pismima se zrcale i domoljubni osjećaji evocirani zlokobnom neizvjesnošću početkom Drugoga svjetskog rata. Povodom Markovićkina članka o Hrvatskom Zagorju, Truhelka joj piše: “Da, tako treba gledati taj čarobni isječak naše divne Domovine Hrvatske, nema sada do paroksizma drage i ljubljene, kad treba da za nju drščemo i u skrajnoj brizi za njenu budućnost brigu brinemo. Ode Češka, Poljska na udaru, što i nas još svašta čeka?”⁴⁶

Od korespondencije između Marije Jambrišak i Markovićke sačuvana su samo dva pisma u Markovićkinjoj ostavštini⁴⁷, no i iz njih možemo iščitati osjećaj ponosa stare učiteljice na svoju nekadašnju učenicu. Ipak, čini se da Zdenka Marković nije u potpunosti dijelila ljubav prema učiteljskom poslu s Truhelkom i Jambrišakovom. O tome svjedoče sljedeće rečenice iz Truhelkina pisma, nakon Markovićkina odlaska u Švicarsku: “Da te je strah samo i pomisliti na povratak u prijašnji položaj, za čudo ja to sada potpuno shvaćam. Za koju godinu prije krivo bi mi bilo, da zazireš od učiteljskoga zvanja. Danas razumijem. Doduše žalostan je to simptom – ali ne da se tajiti, on je tu.”⁴⁸ Iako je cijeli život provela radeći u školi, očito je da je Markovićka bila mnogo sretnija kad se mogla posvetiti “nauci”: znanstvenom, spisateljskom i prevoditeljskom radu, pri čemu su joj nastavničke obaveze oduzimale dragocjeno vrijeme. Kao najmlađa među njima, najuspješnije je učinila iskorak prema “javnom”, “muškom” svijetu znanosti. Napokon, i sama Truhelka priznaje: “Žalim Te, što si tako upregnuta poslom, koji Ti se čini toliko beznadan. Istina je, današnju mladež odgajati – to je pravi Sizifov posao. Ona tako naglo juri u život, da gotovo na svakoj etapi pretekne uzgajateljeve – teškom mukom skalupljene recepte, pa im se samo još podrugljivim smiješ-

⁴⁵ Pismo Jagode Truhelke Zdenki Marković, Banja Luka, 3. siječnja 1909. Citat preuzet iz: Ana Batinić: *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, “Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, n. s., br. 13–14–15, Zagreb, 2004., str. 137.

⁴⁶ Pismo J. Truhelke Zdenki Marković, Osijek, 14. kolovoza 1939. Citat preuzet iz nav. djela, str. 185.

⁴⁷ Vidi Prilog!

⁴⁸ Pismo Jagode Truhelke Zdenki Marković, Sarajevo, 14. veljače 1913. Citat preuzet iz: Ana Batinić: *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, “Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU”, n. s., br. 13–14–15, Zagreb, 2004., str. 154.

kom osvrće.⁴⁹ Bez obzira na kolebanja, kojima nije za zamjeriti s obzirom na težinu nastavničkog posla, Markovićka je cijeli radni vijek provela u prosvjeti.

Možemo, dakle, zaključiti da se kroz pisma između M. Jambrišak, J. Truhelke i Z. Marković provlači nekoliko različitih tematsko-semantičkih slojeva iz kojih je moguće iščitati cijeli društveni kontekst vremena u kojemu su živjele: izmjenjuju se dnevnički zapisi o svakodnevnim zbivanjima, auto-refleksije, razmišljanja o literarnom stvaralaštvu, kulturno-političkim događajima, problematici profesije... Isprepletene sudbine ovih triju istaknutih građanskih prosvjetnih djelatnica uvelike su slične. Dijeleći životna i profesionalna stremljenja, poput tri, doduše seoske, učiteljske heroine hrvatske proze: Perkovčeve Marte Božičeve, Đurđice Agičeve Ksavera Šandora Gjalškoga i Šenoine Branke, ostavile su neosporiv i sjajan trag kako u školsko-pedagoškom radu, tako i na književnom polju. Profesionalni put na području pedagogije i poučavanja djece u školi logično je ostavio pečat na njihovu književnu opusu, stoga među njihovim književnim tekstovima dominira dječja književnost kao omiljeni žanr “učiteljskog pisma”.⁵⁰ Budući da im je rad u školi u isto vrijeme pružao i usmjerenje i inspiraciju, često dolazi do miješanja “učiteljskog” i “ženskog pisma”.

Svaka je, u okviru vlastitih mogućnosti i interesa, ostvarila zavidne rezultate u obrazovanju i karijeri, jedna drugu iskreno su pomagale i bodrile, podržavale i savjetovale, ostavljajući otiske svojih načela i svoje životne filozofije na drugoj. Iako sve tri potječu iz urbanih mjesta izvan Zagreba, Zagreb je bio grad njihove naobrazbe i, barem u nekom razdoblju, njihova profesionalnog djelovanja. Dijelile su mnoge kvalitete: radnu energiju, profinjnost i nesvakidašnjost duha, privrženost učiteljskom zvanju koje su smatrale uzvišenim, rafiniran ukus određen ljubavlju prema prirodi, naglašeno lirske emocije koje su preslikavale u svoja književno-didaktička djela, usmjerenost na prostor osobnih mikrokozmosa, vječitu potragu za čistom ljepotom u sebi i u onome što ih okružuje. A opet, bile su svaka na svoj način različite. Živeći i radeći u razdoblju moderne, makar možda same i nisu izravno pripadale strujanjima modernističkog pokreta, dale su nezaobilazan doprinos

⁴⁹ Pismo Jagode Truhelke Zdenki Marković, Sarajevo, 7. srpnja 1923. Citat preuzet iz nav. djela, str. 172.

⁵⁰ Nevenka Košutić-Brozović: *Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne, Dani hvarskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split, 2001., str. 109.

tadašnjem kulturnom i javnom životu. Sa stajališta suvremenog vremena u kojemu je ženama mnogo lakše ostvari(va)ti sebe, koje podrazumijeva obrazovanje žena, njihovu uključenost u akademski život i njihov autorski rad, možda je teško zamisliti s kakvim su se sve preprekama u svojem vremenu ove tri žene mogle susretati. Ipak, unatoč svim poteškoćama koje su ih na životnim putevima zatekle, uspjele su ne samo izboriti se za vlastiti prostor u povijesti, nego su svojim pregnućem to omogućile i mnogim drugima.

LITERATURA

- [Anonimno]: *In memoriam Mar. Jambrišakovej*, "Hrvatski list", god. XVIII, broj 28 (5583), str. 10; Osijek, 28. siječnja 1937.
- [Anonimno]: *Jambrišakova Marija*, "Smilje", teč. XXVI, broj 3, str. 34–37; Zagreb, 1. studenoga 1897. [sa slikom]
- Batinić, Ana (prir.): *Pisma Jagode Truhelke Zdenki Marković*, "Kronika Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU", god. VI, broj 13–14–15, str. 113–198; Zagreb, 2004. [Tiskano i kao poseban otisak "Kronike", Zagreb, 2004.]
- Batinić, Ana: *Polonistička veza Julija Benešića i Zdenke Marković (Korespondencija 1909. – 1952.)* [neobjavljeni rad; bit će tiskan u "Građi za povijest književnosti hrvatske"]
- Bazala, Darinka: *Jedan značajni jubilej. Osamdesetogodišnjica rođenja Marije Jambrišak*, "Hrvat", god. VIII, broj 2300, str. 6–7; Zagreb, 3. rujna 1927.; broj 2301, str. 5; Zagreb, 5. rujna 1927.
- Blasin, Barbara; Marković, Igor: *Ženski vodič kroz Zagreb*, Meandar / B.a.B.e., Zagreb, 2006.
- Bremer, Alida: *Parovi u van Eyckovu zrcalu. Istarska kuća Richarda Swartza*, "Vjesnik", str. 55; Zagreb, 22. ožujka 2005.
- Brešić, Vinko (prir.): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997.
- Catinelli, Irena pl.: *Pučke učiteljice u hrvatskim pripovijestima*, "Narodne novine", god. 71, broj 288, str. 1–3; Zagreb, 1905.; broj 289, str. 1–3; Zagreb, 1905.
- Detoni Dujmić, Dunja: *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Detoni Dujmić, Dunja: *Uvod u vrijeme žena*, "Republika", god. XLVII, broj 9–10, str. 204–219; Zagreb, rujan–listopad 1991.
- Fališevac, Dunja: *Žena u hrvatskoj književnoj kulturi (Od 16. do 18. stoljeća)*, "Gordogan", god. 16–17, broj 41–42, str. 125–146; Zagreb, zima 1995. – proljeće 1996.
- Feldman, Andrea (prir.): *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Institut "Vlado Gotovac" – Ženska infoteka, Zagreb, 2004.
- Glembay, Josipa: *Spomenlist Mariji Jambrišak. Prilikom 80-godišnjice rođenja*, "Hrvatski list", god. VIII, broj 250, str. 9–10; Osijek, 11. rujna 1927.

- Govedić, Nataša: *Čemu služe Ženski studiji?*, "Zarez", god. II, broj 23, str. 17; Zagreb, 20. siječnja 2000.
- Jambrišak, Marija: *Šezdeseta obljetnica Jagode Truhelke*, "Hrvatski učitelj", god. IV, broj 3, 4, 5, str. 77–79; Zagreb, ožujak-travanj-svibanj 1924. [sa slikom]
- Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, 2. prošireno izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.
- Kassowitz-Cvijić, Antonija: *Josipa Vancaš nazvana 'Majčica Ilira'*, "Hrvatsko kolo. Književno-naučni zbornik", knjiga X, str. 41–85; Zagreb, Matica hrvatska, 1929.
- Košutić-Brozović, Nevenka: *Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne, Dani hvarskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, Zagreb – Split, 2001., str. 104–111.
- Marković, Zdenka: *Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 73, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1968.
- Marković, Zdenka: *Jagoda Truhelka. Zlatni danci*, "Književni jug", knjiga III (1. januara – 16. juna 1919.), sv. 2–3, str. 135–136; Zagreb, 1. februara 1919.
- Marković, Zdenka: *Naš licej. O šezdesetoj godišnjici njegova osnutka, jeseni 1892.*, Zagreb, 1953.
- Meden, Ivan: *Popis pisama upućenih Zdenki Marković*, "Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU", god. VII, broj 20, str. 63–74; Zagreb, 1981.
- Ožegović, Nina: *Irena Vrkljan – Berlinski dani književne zvijezde. Intervju.*, "Nacional", broj 535, Zagreb, 13. veljače 2006.
- Sablić Tomić, Helena: *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
- Sablić Tomić, Helena (prir.): *Zdenka Marković. Njegov posljednji san. Iz ostavštine*, Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Požega, 2007.
- Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*. Izdaje Odbor za gradnju Doma učiteljica u proslavu osamdesetogodišnjice Marije Jambrišak. Zagreb, 1927.
- Subotić, Mladen: *Pisma Jagode Truhelke*, "Revija", god. XXX, broj 3, str. 278–287; Osijek, ožujak 1990.
- Truhelka, Jagoda: *Zvanje uzgajateljca*, "Učiteljska zora", god. VI, str. 100–101; Sarajevo, 1910.
- Zbornik *Pismo Zdenke Marković*. Radovi s kolokvija, Požega 2006. (ur. Mirko Ćurić), Pannonius, Osijek/Požega, 2007.
- Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni danci*. Život i djelo Jagode Truhelke. (ur. Julijo Martinčić... <et al.>), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1998.
- ž. h-ć: *Smrt Marije Jambrišakove*, "Jutarnji list", god. 26, broj 8979, str. 9; Zagreb, 24. siječnja 1937.

Primljeno 14. svibnja 2008.

SUMMARY

GENTLEWOMEN OF SPIRIT

Marija Jambrišak – Jagoda Truhelka – Zdenka Marković

Ana Batinić

The paper attempts to show the intertwined lives of three Croatian educational workers and authoresses, distinguished members of social and cultural life in Croatia in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. Marija Jambrišak, the oldest among the three of them, was a teacher to Jagoda Truhelka and Zdenka Marković at the boarding school for girls in Zagreb. Jagoda Truhelka later became a teacher to Zdenka Marković, who soon also becomes their colleague. Their relationships and the influences they had on each other are reconstructed mainly by research of their correspondence and also by studying articles and criticism in the newspapers and magazines which they wrote about each other.

Key words: Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Zdenka Marković, teaching profession, Croatian cultural-educational context in the second part of the 19th and the first part of the 20th century, women's friendship

PRILOG

Dva neobjavljena PISMA Marije Jambrišak Zdenki Marković
(Iz ostavštine Zdenke Marković koja se čuva u Arhivu Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazalište i glazbe HAZU, Zagreb – kutija 4)

1. PISMO

[Na kuverti:]

Gdja

dr Zdenka Marković

profesor na Kr. žen. učiteljskoj školi

Medulićeva ulica

Zagreb

Zagreb 13/IX 927.

Draga moja Zdenka!

Svesrdice Vam zahvaljujem na lijepom Vašem prikazu moga književnoga rada u Spomenici u proslavu 80. obljetnice moga rođenja.

Mnogo hvala na pozdravu na dan moga jubileja. Ne imam riječi kojima da Vam opišem dojam istog. Molim da ga u cjelosti dadete gdji Vernić; ona će se pobrinuti da se otisne i preda javnosti.

Veseli me što mi se ispunila želja, da uzgajate učiteljice – prosvjetiteljice naroda – one će biti oduševljene za svoje uzvišeno zvanje poput Vas —

Mnogo pozdrava

Vaša stara učiteljica

M Jambrišak

2. PISMO

[Na kuverti:]

P. n. gospodji profesor

dr Zdenki Marković

Dežmanova 3

Zagreb

Zagreb 25. III. 1934.

Draga doktorice!

Povodom pedesete obljetnice Vašega života evo i mene s kiticom srdačnih želja, a sve možna nebesa neka ih nadahnu svojim blagoslovom. Proživili još lijepi niz godina i nastavili svoj uspješan rad na polju školstva i naše – književnosti – na ponos svojim – na ponos domovini – na ponos svojoj bivšoj učiteljici

starici

M Jambrišak